

THE CELTIC TIGER - IRELAND'S ECONOMIC MIRACLE EXPLAINED, Paul Sweeney, 1998, Dublin, Oak Tree Press, 230 str.

Prikaz*

Razvoj irske ekonomije nakon 1987. godine mnogi su proglasili čudom. I zaista, prema većini ekonomskih pokazatelja, Irska je od 1987. do 1997. godine nadmašila sve ostale zemlje Europske unije i 29 zemalja OECD-a. Čak se ni tzv. azijski tigrovi (Južna Koreja, Singapur, Hong Kong i Tajvan) ne mogu mjeriti sa zemljom čiji je bruto domaći proizvod rastao u prosjeku 5,4% tijekom navedenog razdoblja. Knjiga Paula Sweeneyja pobliže nas upoznaje s tim fascinantnim razvojem irskoga gospodarstva. Autor uzima u obzir povjesne okolnosti vezane za Irsku i naliježene gospodarske probleme, navodi i opisuje činitelje koji su doveli do snažnoga gospodarskog razvoja, daje detaljan pregled irskoga gospodarstva danas i pita se je li "irsko gospodarsko čudo" pravo čudo, pretežito proizašlo iz sklopa vanjskih okolnosti na koje Irska nije mogla utjecati ili je impresivan ekonomski razvoj te zemlje plod ekonomske politike. Također se raspravlja o još uvijek otvorenim problemima, a to su ponajprije siromaštvo znatnog dijela stanovništva i dugoročna nezaposlenost koja je još uvijek relativno visoka usprkos visokim stopama rasta i otvaranju velikog broja novih radnih mjesta. Autor nudi i moguće strategije za rješavanje tih problema i naposljetku analizira perspektivu irskoga gospodarstva za sljedećih nekoliko godina navodeći potencijalne uzroke eventualnog završetka tog vrlo naprednog razdoblja.

Knjiga se sastoji od devet poglavlja od kojih je posljednje zaključak, od dodatka s pregledom stranih investicija u Irskoj, popisom literature i popisom pojmova. Autoru ovog prikaza osobno, a i u kontekstu aktualne gospodarske situacije u Hrvatskoj, najzanimljivijim su se učinili drugo i četvrto poglavlje. U njima se daje pregled ekonomske povijesti Irske, koristan za upoznavanje i bolje razumijevanje prilika prije reformi, te opis činitelja koji su doveli do snažnog razvoja nakon 1987. godine. Tim je dijelovima posvećeno i nešto više prostora. Nakon kratkog prikaza po poglavljima slijedi zaključak s kritičkom ocjenom.

U prvom se poglavlju uvodno daje kratki prikaz snažnog razvoja irskoga gospodarstva nakon 1987. godine koji je u jakom kontrastu s razdobljem od osnutka dr-

---

* *Primljeno* (Received): 10.7.2000.

Prihvaćeno (Accepted): 25.10.2000.

žave u 1922. godini do tada. Ističu se najvažniji ekonomski pokazatelji među kojima je možda najimpresivniji podatak da je od 1994. godine otvarano u prosjeku 1000 novih radnih mjesta na tjedan. Autor nam daje i kratki uvod u prirodu irske ekonomije i uspoređuje njezin učinak posljednjih godina s gospodarskim razvojem Nizozemske i “azijskih tigrova”. Zaključuje da je razvoj irskoga gospodarstva u promatranom razdoblju superioran u odnosu prema tim zemljama.

Drugo poglavlje vrlo je informativan i koristan pregled ekonomske povijesti Irske kroz posljednja dva stoljeća, do 1987. godine. Veći dio tog razdoblja okarakterizirala je masovna emigracija i općenito nizak životni standard. Tako je samo za vrijeme opće gladi od 1845. do 1848. godine umrlo i emigriralo više od milijun ljudi. Dohodak po glavi stanovnika u Irskoj tijekom 19. stoljeća nije znatnije odstupao od europskog prosjeka, ali samo zbog velikog broja emigranata. U tom kontekstu obrađuje se pitanje koliko je slab ekonomski razvoj Irske do stjecanja neovisnosti 1922. godine bio posljedica britanske vladavine. Autor zaključuje da Irska ni u kojem smislu nije bila zakonski diskriminirana, ali je njezina industrija bila velikim dijelom nekonkurentna britanskoj, što je sprječavalo njezin snažniji razvoj. Prvih deset godina nakon stjecanja neovisnosti ekonomska se politika nije bitnije promijenila. To je razdoblje slobodne trgovine i, općenito, *laissez-faire* ekonomije. Autor naglašava da je nova vlada imala dobru početnu poziciju glede zdravoga bankarskog sustava, infrastrukture, obrazovanja, političkih prednosti i činjenice da su seljaci pretežito bili vlasnici zemlje. Od 1932. godine, nakon što je politička stranka *Fianna Fáil* došla na vlast, do druge polovice pedesetih godina 20. stoljeća irsku gospodarsku politiku karakterizirao je snažan protekcionizam i “ekonomski rat” s Velikom Britanijom. Autor zaključuje da, osim što je time tridesetih godina pokrenuto zapošljavanje, takva politika nije bila uspješna. To se posebice odnosi na razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata. Produktivnost u irskom gospodarstvu ostala je niska, što ga je učinilo nekonkurentnim u sljedećim godinama.

Nakon stagnacije pedesetih godina mijenja se pristup ekonomskoj politici. Razrađen je program ekonomskog razvoja s nazivom *Programme for economic expansion*, čime je razdoblje protekcionizma bilo definitivno završeno. To je bio prvi i ujedno najuspješniji od ukupno tri takva programa načinjena između 1959. i 1972. godine. Započinje proces otvaranja gospodarstva npr. uvođenjem poreznih olakšica za inozemne investitore koji počinju pojačano ulagati u irsko gospodarstvo, počinju pregovori s Međunarodnim monetarnim fondom i Svjetskom bankom, a 1961. godine Irska službeno predaje zahtjev za članstvo u Europskoj ekonomskoj zajednici. Taj je zahtjev odbijen i Irska će biti primljena tek dvanaest godina kasnije, što će otvoriti vrata fondovima Europske zajednice. Otvaranje irskoga gospodarstva rezultiralo je pojačanim stranim ulaganjima, ali i pojačanom stranom konkurencijom koja je dovela do pada zaposlenosti u konkurenciji izloženim sektorima. Potrošači su profitirali zbog nižih cijena te veće kvalitete i raznolikost proizvoda. Domaća industrija nije uspješno reagirala na poticaje uvedene da privuku strane ulagače tako da je 1974. godine čak 60% industrijske proizvodnje otpadalo na strane inozemne tvrtke, a više od 50% investicija financirala je država. Opća ocjena autora, u čiji prilog govore i gospodarski pokazatelji, jest da su šezdesete i se-

damdesete godine u Irskoj bile razdoblje gospodarskog napretka. Prosječan rast od 1960. do 1973. godine iznosio je 4.4% godišnje, a učinjeni su i znatni pomaci u strukturi gospodarstva. Tako je 1972. udio industrijskih proizvoda u izvozu zemlje prvi put dosegao udio poljoprivrednih proizvoda. Glavne razloge za rast autor vidi u snažnom povećanju izvoza, poboljšanim uvjetima trgovine (*terms of trade*), fiskalnoj ekspanziji, rastu realnih plaća prouzročenom realnim porastom produktivnosti i povoljnom gospodarskom razvoju u Europi. Važnom se čini autorova napomena da je javna potrošnja bila uglavnom neproduktivna, tj. da se uvelike sastojala od socijalnih transfera suprotno zahtjevima iz programa ekonomske ekspanzije.

Nakon šokova nastalih porastom svjetske cijene nafte 1973. i 1979. godine rast se usporio. Od 1977. godine nadalje utemeljen je na visokoj javnoj potrošnji financiranoj kreditima, što autor smatra jednom od najvećih pogrešaka ekonomske politike Irske nakon neovisnosti, uz već spomenuti ekonomski rat s Velikom Britanijom, uvođenje protekcionizma općenito i činjenicu da razvoju domaće industrije nije pridano dovoljno pozornosti. Vrlo važnom za razvoj nakon 1987. godine autor drži i činjenicu da je tijekom prethodnog razdoblja došlo do promjena u trgovačkim smjerovima i time do smanjenja vezanosti za gospodarstvo Velike Britanije iako autor smatra da je stupanj ovisnosti i dalje ostao prevelik.

Treće je poglavlje nešto detaljnija analiza irskoga gospodarstva napravljena danas uz pomoć mnoštva ekonomskih pokazatelja za razdoblje od 1987. godine nadalje. Pri tome autor raspravlja i o samoj vjerodostojnosti i kvaliteti primijenjenih gospodarskih indikatora i prikazuje one s najmanjim nedostacima. Važna je ova njegova napomena: u razdoblju neposredno prije 1987. godine irski gospodarski razvoj nije bio nimalo impresivan, zbog čega prosperitetne godine koje su uslijedile djeluju još dojmljivije kada ih se uspoređuje s tim razdobljem.

Već su spomenute vrlo visoke stope rasta nakon 1987. godine. Zanimljivim se čini pitanje koliko je taj snažni rast podigao razinu životnog standarda. Naime, velik dio učinka rasta utrošen je na smanjenje visokoga nacionalnog duga. Nadalje, došlo je do promjene u raspodjeli dohotka, pa se udio dobiti poduzeća povećao u odnosu prema udjelu primanja radnika. Također su smanjeni transferi Irskoj iz fondova Europske unije. Sve su to bili razlozi zbog kojih se tek nakon 1990. godine pojačano osjetio prosperitet među stanovništvom. Paralelno s rastom gospodarstva stvoren je velik broj novih radnih mjesta, čak 194 000 (ILO metodologija) između 1994. i 1997. godine. Prema OECD-ovim statistikama, Irska je od 1986. do 1996. godine stvorila više novih radnih mjesta nego SAD, ako se izuzme primarni gospodarski sektor. Usprkos tome, nezaposlenost je u Irskoj još uvijek velik problem iako je stopa smanjena s 19,1% 1987. godine na 10,3% deset godina kasnije. Poseban problem autor vidi u velikom udjelu dugoročno nezaposlenih (dulje od godine dana) koji je gotovo dva puta veći od prosjeka zemalja OECD-a. S tom je pojavom usko povezano i siromaštvo znatnog dijela stanovništva, a u toj je mjeri i porast blagostanja neravnomjerno raspoređen.

Osim rasprave o stopama rasta, životnom standardu i nezaposlenosti, autor u tom poglavlju piše i o javnim uslugama, trgovini i bilanci plaćanja, turizmu, kamat-

nim stopama i investicijama, industriji i produktivnosti, dohotku, cijenama, fiskalnoj politici, indikatorima potrošnje i raspodjeli rasta.

U četvrtom poglavlju opisuju se činitelji koji su doveli do snažnog ekonomskog razvoja Irske. Autor ih dijeli na vanjske, na koje vlada i stanovnici Irske nisu imali utjecaja, i unutarnje. S obzirom na sveobuhvatnost reformi, nužnom se za poticanje razvoja ističe važnost interakcije činitelja jer se samo tako može postići snažan pozitivan učinak.

Od egzogenih čimbenika autor najprije opisuje vanjsko ekonomsko okružje. Čak tri četvrtine irskog izvoza u 1995. godini otpada na zemlje Europske unije. Premda gospodarski trendovi u zemljama najvećim trgovačkim partnerima Irske nakon 1987. nisu uvijek bili povoljni, to se nije negativno odrazilo na irsko gospodarstvo. Tako se recesija ranih devedesetih nije osjetila u Irskoj zbog povećane domaće potražnje i zbog činjenice da je glavnina irskog izvoza pripadala sektorima koji su ubrzano rasli čak i u recesiji (računala i farmaceutski i kemijski proizvodi). Nakon 1993. poboljšavaju se gospodarski trendovi u zemljama najvažnijim trgovačkim partnerima Irske, što se pozitivno odražava i na ostale izvozne grane. Europski strukturni i kohezijski fondovi uvelike su pripomogli uspješnom gospodarskom razvoju Irske. Veliki iznosi investirani su u poboljšanje infrastrukture i u ljudski kapital. Prema ocjenama mnogih, Irska je odlično upotrijebila ta sredstva i po učinkovitosti njihove potrošnje mogla bi biti uzorom ostalim korisnicama fondova. Iako državna industrijska politika može donekle utjecati na izravna strana ulaganja, autor ih ubraja u vanjske činitelje. Investicijske odluke velikih multinacionalnih kompanija ipak se donose na sastancima njihovih vodećih organa i time su uglavnom egzogene za pojedine zemlje. Ističe se da je Irska snažno profitirala od takvih ulaganja, ali se spominje opasnost od prevelike ovisnosti irskoga gospodarstva o velikim multinacionalnim tvrtkama. Posljednji bitan vanjski činitelj koji autor navodi jest tehnološki napredak u komunikacijama, koji je pomogao da se prevlada prirodni "periferni" zemljopisni položaj zemlje.

Među unutrašnjim razlozima za uspjeh strategije razvoja autor prije svega ističe konsenzus socijalnih partnera iz 1987. godine. Njime je praktički uvedena takva praksa dogovora koja se kasnije snažno ukorijenila u irskoj gospodarskoj politici. Spomenuti dogovor bio je utemeljen na strategiji razvoja (Strategy for Development) što ju je sastavilo tripartitno nacionalno gospodarsko i socijalno vijeće. Između ostaloga, dogovorom su sindikati podržali radikalne reforme javnih financija. Godine 1997. već četvrti takav sporazum sklopljen je između svih interesnih skupina. Takav pristup omogućio je politici da se koncentrira na srednjoročne ciljeve i olakšao je provedbu bolnih mjera gospodarske politike kao što je reforma fiskalnog sustava. Strukturne promjene također su bile znatnog opsega. Modernizacija proizvodnje u primarnom sektoru gospodarstva dovela je do smanjenja udjela radnika u tom segmentu sa 36% 1961. na 10% 1997. godine. Industrija je modernizirana, što je pridonijelo porastu produktivnosti, najvećim dijelom zahvaljujući stranim ulaganjima, a sektor usluga postao je generator novih radnih mjesta. Kao zaseban čimbenik autor navodi konkurentnost i njezino podizanje, pri čemu se naglašava važnost široke definicije tog pojma, tj. shvaćanja da je konkurentnost određuje-

na kombinacijom velikog broja faktora na nacionalnoj razini i razini poduzeća. Za veći broj već spomenutih pozitivnih učinaka zaslužna je aktivna industrijska politika Irske koju od ranih šezdesetih dosljedno provodi posebno tijelo, *Industrial Development Authority*. Poreznim olakšicama, školovanom radnom snagom i drugim mjerama uspješno su privučeni strani ulagači. Posebno priznanje autor daje toj državnoj agenciji jer je “odabrala pobjednike”, tj. prave industije: računalnu, farmaceutsku i kemijsku. Glede fiskalne politike i sektora poduzeća, u načelu su smanjeni porezi, ali uz istodobno smanjenje ili ukidanje subvencija. Dodatan naglasak stavlja se i na činjenicu da irska gospodarska politika pri reformama nije slijepo slijedila neoklasični ekonomski koncept. Intervencionizam nije napuštan bez pogovora. Važne odluke donošene su konsenzusom socijalnih partnera, a ne na tržištu. Usto je i velik dio javnih poduzeća ostao neprivatiziran, ali je komercijaliziran tako da je danas profitabilan, što je dokaz povećanja djelotvornosti usprkos državnom vlasništvu. Kao poseban razlog irskog uspjeha autor navodi i institucionalne promjene. Premda je taj proces teško pratiti ili mjeriti, nabrajaju se neki pozitivni institucionalni činitelji, npr. članstvo u Europskoj uniji, reformiran i snažan sustav obrazovanja, smanjenje ovisnosti privatnih poduzeća o državi, reforma javnih poduzeća itd. Kao indirektnu posljedicu reformi i ujedno dobru osnovu za daljnji rast autor navodi i kulturološke promjene u irskom društvu, npr. jačanje društvenog položaja žena ili novi polet u umjetnosti i kulturi općenito koji je pridonio zamahu dijela “stare ekonomije”. Da su neke bitne stvari i prije bile u redu, govori činjenica da u irskom gospodarstvu i državnoj upravi ni prije reformi nije bilo velikih problema s korupcijom.

Zaključno autor ustvrđuje da je veći broj razloga uspješnog razvoja Irske ipak bio pod kontrolom Iraca, tj. određen domaćom politikom. Kao najbitniju pretpostavku oblikovanja uspješne gospodarske politike ističe tranziciju od relativno autoritativnog modela prema modelu socijalnog konsenzusa koji obuhvaća sve interesne skupine.

U sljedećem poglavlju autor se detaljnije bavi temama globalizacije i industrijske politike. Uz općenitu raspravu o globalizaciji i odnosu države i velikih multinacionalnih kompanija, on zastupa tezu da je irsko gospodarstvo izrazito ovisno o stranim ulaganjima, ali da, kao ni ostala mala otvorena gospodarstva, Irska nema mnogo izbora u ovoj eri globalizacije nego poticati ih. Irska je u tome bila uspješna. Državna agencija za razvoj industrije vjeruje da su pritom najbitniji činitelji bili visoka razina obrazovanja i fleksibilnost radne snage, kao i niske porezne stope za poduzeća. Autor smatra da je paralelno s privlačenjem inozemnih investitora potrebno raditi na jačanju domaće industrije i veza između domaćih i stranih kompanija u zemlji. U ostvarenju tih ciljeva industrijska politika Irske nije bila osobito uspješna sve do sredine devedesetih godina. Pozitivne promjene ogledaju se u snažnom porastu izvoza domaćih proizvođača posljednjih godina i rezultat su promjene pristupa industrijskoj politici, tj. snažnijeg intervencionizma države radi potpore razvoju irske industrije. Također je, sredinom devedesetih godina preokrenut trend smanjenja broja radnih mjesta u domaćoj industriji, koji od tada raste. Jačanje veza domaćega gospodarstva i stranih kompanija vidljiv je u velikom porastu

potrošnje poduzeća u stranom vlasništvu na sirovine i usluge u Irskoj. Time su strane kompanije postale jače ukorijenjene u Irskoj i smanjen je rizik odlaska stranih ulagača, tj. jedan od negativnih aspekata ovisnosti o njima.

Već spomenuta konkurentnost i novi oblici rada predmet su detaljnije analize u šestom poglavlju. Ključnim pojmom autor označava produktivnost. Općenito se raspravlja o konkurentnosti i produktivnosti i predstavljaju se svjetski trendovi. Ponovno se naglašava da je konkurentnost širok pojam i da nije određen samo visinom plaća, tj. troškovima rada, što je bila zabluda tvorca irske gospodarske politike početkom osamdesetih godina. Na konkurentnost se može utjecati makroekonomskim mjerama, ali i na razini poduzeća. Bitnim se označava poticanje kompanija na međusobnu suradnju, npr. njihovim grupiranjem u industrijskim područjima. U većini djelatnosti promovirano je jako tržišno natjecanje, ali i suradnja na područjima gdje je to korisno i za međusobne konkurente. Također pozitivnim autor ocjenjuje diferenciranje proizvoda kao strateško sredstvo umjesto politike cijena.

U tom kontekstu sve su veću važnost dobivali i novi oblici upravljanja poduzećem koji su rezultirali i usvajanjem novih oblika rada i praksi, npr. TQM (*Total Quality Management*). Ulaganjem u obrazovanje radne snage općenito je porasla i njezina fleksibilnost, što je bio jedan od ključnih činitelja u privlačenju stranih ulaganja i reformama. Prema autoru, vrlo je važno bilo i jačanje socijalnog partnerstva između poslodavaca i sindikata na razini poduzeća.

Usprkos impresivnom gospodarskom razvoju nakon 1987. godine, irsko je gospodarstvo još uvijek suočeno s ozbiljnim problemima siromaštva znatnog dijela stanovništva, još uvijek visoke stope nezaposlenosti i izostankom daljnjih poreznih reformi kojima se autor bavi u sedmom poglavlju. Prema pouzdanim studijama, gotovo trećina populacije živi u siromaštvu. Najugroženije su skupine nezaposleni, osobito dugoročno nezaposleni i njihove obitelji, djeca u velikim obiteljima, samohrane majke, ratari s malim farmama i hendikepirane osobe. S obzirom na to da dosadašnja politika nije ostvarila veće pomake na tom području, autor opisuje moguće načine suprotstavljanja tom problemu. On zamjera tvorcima politike i nositeljima odgovornosti nedostatak volje da ozbiljno pristupe rješavanju tog problema.

Iako je stopa nezaposlenosti pala ispod prosjeka Europske unije, ona je još uvijek viša od 10%. Posebice je ugrožena skupina nekvalificiranih radnika. Autor piše o negativnim učincima nezaposlenosti na gospodarstvo, daje aktualne podatke i usporedbe s drugim zemljama. Također se nude moguća rješenja za borbu protiv dugoročne nezaposlenosti.

Porezni je sustav, prema autoru, tijekom posljednjih petnaest godina nedovoljno reformiran. Neki bitni koraci iz tog razdoblja jesu ukidanje poreza na imovinu i smanjenje poreza na nasljedstvo. Općenito je povećana progresivnost poreznog sustava. Potrebu za daljnjim reformama autor vidi osobito u kontekstu rješavanja dvaju spomenutih problema.

U osmom poglavlju autor analizira osam mogućih prijetnji nastavku pozitivnoga gospodarskog trenda u Irskoj. To su pogrešna gospodarska politika u budućnosti, raskid socijalnog partnerstva, prevelika ovisnost gospodarstva o samo nekoliko

vrsta proizvoda i njihovoj potražnji, promjene porezne politike u SAD-u i Europskoj uniji koje bi mogle "odvući" strane investitore iz Irske, eventualna nestabilnost deviznog tržišta zbog prelaska na euro, "pregrijavanje" ekonomije i inflacija kao posljedica toga, smanjenje pritoka sredstava iz fondova Europske unije i opći negativni trend svjetske ekonomije.

Deveto je poglavlje zaključak.

Ako se pri općoj ocjeni djela i izuzme činjenica da je zbog aktualnih gospodarstvo-političkih rasprava u Hrvatskoj tema osobito aktualna, ono je vrlo zanimljivo napisano i ukupni je dojam vrlo dobar. Knjiga je izrazito informativna i sadrži obilje aktualnih ekonomskih pokazatelja, pri čemu se diskutira i o njihovoj kvaliteti. Za razumijevanje je vrlo bitno odlično napisano poglavlje o irskoj ekonomskoj povijesti. U stručnom smislu djelo nije osobito zahtjevno, tj. ne pretpostavlja preveliko predznanje ekonomske problematike, što ga čini pristupačnim i široj publici.

Premda je tema ekonomskog razvoja vrlo široka i teško je obuhvatiti sve relevantne aspekte i njihovu interakciju, što otežava pisanje takvog djela, određene zamjerke moraju biti spomenute. U podnaslovu knjige najavljuje se objašnjenje irskoga gospodarskog čuda, ali čitatelj uglavnom dobiva samo prikaz (iako kvalitetan). Dubina kojom se autor bavi određenim dijelovima sadržaja nije ujednačena. Unatoč činjenici da ima slobodu pri odabiru prioriteta, bilo bi možda dobro da je svoje kriterije pobliže objasnio i argumentirao. Također, neki su dijelovi raspravljani samo vrlo općenito, čak na razini teorije ekonomske politike, a drugi su segmenti vrlo konkretni, ali bez ikakva općeg uvoda. Nadalje, iako knjiga formalno nije loše strukturirana, autor se u nekim informacijama i argumentima počesto ponavlja. Čak se događa da ih prije ukratko predstavi, pa se čitatelj može naći u privremenoj zabludi glede autorova stava o nekoj problematici. Najupadljiviji je primjer vrlo euforično pisanje o razvoju Irske u prvih nekoliko poglavlja. Iako se već u njima spominje otvoreni problem siromaštva, njegov stvarni opseg (trećina populacije) saznajemo tek u sedmom poglavlju i dobiva se dojam da je cijela euforija s početka knjige uvelike neopravdana i drži čitatelja u svojevrsnoj zabludi. Uza sve to, osmo poglavlje, koje govori o potencijalnim uzrocima eventualnog završetka prosperitetnog razdoblja u Irskoj, dijelom je trivijalno (npr. pogrešna gospodarska politika ili opći negativni trend svjetskoga gospodarstva).

Nabrojene nedostatke uvelike opravdava već spomenuta činjenica da je proces razvoja vrlo kompliciran i teško obuhvatljiv zbog mnoštva činitelja koji imaju važnu ulogu u njemu i zbog njihove međusobne interakcije. Možda je upravo jedna od vrijednosti ove knjige da tu spoznaju prenese čitateljstvu. Ujedno, taj je proces u mnogočemu specifičan za pojedinu zemlju i početne uvjete, što opravdava neulaženje u detalje pojedinih dijelova problematike. Knjigu treba preporučiti svim zainteresiranima za gospodarsko-političke probleme, posebice onima koji razmišljaju o načini-
ma kako sličan razvojni proces pokrenuti u Hrvatskoj, ali i njihovim kritičarima.

Goran Vukšić